

Mens en Wereld

Zaterdagmiddag 14 september liepen er in het kinderkuis Ellinchem te Ellecom zo'n kleine tweehonderd mensen rond, „oh” en „ach” te zeggen en „kijk daar eens, wat enig leuk!”

Het was de officiële viering van het tien-jarig bestaan, een jaar uitgesteld, omdat op de echte verjaardag, 27 september 1962, het hele huis beheerst werd door aannemers en werklieden, die aan een grootscheepse verbouwing bezig waren. „We hebben veertien maanden in de rommel gezeten”, zei mevrouw Beuke, met een zucht, die zo intens begrijpelijk was, omdat gedurende die hele tijd de zaak gewoon doordraaide, met alle kinderen over de vloer!

Maar gelukkig was het nu klaar en tussen de lezingen van prof. mr. J. C. Hudig en drs. Ph. van Praag, en de receptie in, kregen de aanwezigen een half uur de gelegenheid om het huis te bekijken.

„Waar zijn de kinderen nu?” vroeg ik aan de heer Beuke. „De kleintjes zijn vanmiddag naar de dierentuin”, zei hij, „en de groteren naar de bioscoop en na afloop hebben ze allemaal feest in een hotel hier in de buurt, waar ze vanavond hun eigen „diner” krijgen: patates frites en appelmoes en zo.” Echt wel het fijnste etentje dat je kinderen tegenwoordig kunt aandoen. Bovendien troffen ze stralend weer, zodat hun hele feest vast wel een enorm succes geworden is. De allergrootste jongedames en heren hielpen bij de bediening en liepen met enorme bladen rond, zo keurig, alsof ze nooit anders gedaan hadden.

Het huis zelf is 125 jaar oud, vroeger bewoond door de dorpsdominee, later, na 1900, uitgebreid en gebruikt als familiehotel, daarna, van het begin van de oorlog tot 1951, was het een tehuis voor Lutherse bejaarden, die uit Den Haag geëvacueerd waren.

Een oud pand dus, dat door z'n verschillende verbouwingen en uitbreidingen een waar doolhof is geworden, met gangen en zijgangen en een reusachtige zolder, met heerlijk verborgen hoekjes. Voor kinderen veel fijner eigenlijk dan een modern gebouw. Verstoppertje spelen op zolder, is er iets zaligers? En dan die tuin, met echte gymtoestellen, een zandbak en konijnen in een hok, daar moet toch ieder kind van genieten en bijkomen. Ja, bijkomen, want achter al dit leuke, die enige vondsten van de architecte mej. Schröder en haar assistente, staat toch maar een ontzaglijk brok kinderleed. Wat de kinderen hebben doorgemaakt voor ze hier terechtkomen, als je dat tot je laat doordringen, moet je zeggen: heerlijk, dat dit tehuis er is, alleen vreselijk, dat het er moet zijn!

Pausdom en politiek

Voor velen was het gelijk een koude douche toen monseigneur Tondini zijn mede-kardinaals toesprak, na de dood van paus Joannes XXIII en voordat zij een nieuwe leider der kerk moesten kiezen. Wat hij aan de overleden paus verweet was hetgeen menige realist reeds had moeten opmerken bij het lezen van de Encycliek Pacem in Terris van Joannes: diens optimisme. „Kan men degenen van pessimisme beschuldigen, die bedenkingen formuleerden over de betekenis van een deel der geestdriftige toejuichingen aan het adres van de paus van de vrede, of die zich afvroegen of die toejuichingen waarlijk de uitdrukking waren van zielen, die de ware geestelijke waarden kenden en geloofden aan de dogmatische en morele onderwijzingen der kerk?” aldus mgr. Tondini. Hij zeide dat de maatschappij zich meer en meer verwijderd van de godsdienst, dat het gezag niet meer van de erkenning van God uitgaat, dat het beeld dat de nationale en internationale gemeenschappen bieden tot weinig hoop aanleiding geeft. De verhouding tussen de volken, zo zei hij, is gebaseerd op geweld en list. En hoewel mgr. Tondini natuurlijk geen kritiek leverde op de overleden paus, waarschuwde hij voor overdreven verwachtingen ten aanzien van de gevolgen van diens encycliek over de vrede. Deze encycliek ademt een geest van optimisme, zodanig dat de meest uiteenlopende staatslieden haar hebben toegejuicht: Kennedy en Chroesjtsjow, Adenauer en Tito, christenen en moslims, gelovigen en atheïsten.

Indien zoiets geschiedt kan men er vrij zeker van zijn dat men heeft te doen met utopische richtlijnen en abstracte idealen. Bij lezing van de encycliek, die gewaagt van „de prachtige orde van het universum en de wanorde, die heerst tussen de mensen en de volken” (een overigens twijfelachtig eerbetoon aan het „universum”, dat volgens de paus „Gods oneindige grootheid manifesteert”) ontdekt men dat er weinig wordt geanalyseerd, maar dat er edele idealen worden vertolkt. Wie regeert mag geen afstand doen van zijn menselijkheid. De technische en cultureel superieure staat mag niet op grond daarvan heersen over andere landen. Waarheid en rechtvaardigheid moeten de betrekkingen tussen de staten beheersen. De bewapeningswedloop behoort te eindigen. Het ontbreekt de regereers niet aan goede wil. „Maar het gezag waarmee zij bekleed zijn is niet sterk genoeg”. En „de morele orde eist dus dat er een universeel gezagsorgaan wordt opgericht, waarvan de autoriteit overal ter wereld erkend moet worden”. Dit gaat veel verder dan enige grote mogendheid wil aanvaarden. Maar de paus erkent ook dat „de totale uitschakeling van de bewapening niet mogelijk is, als men niet tegelijkertijd komt tot een integrale ontwapening in de geesten der mensen”.

Nu is het kenmerk van het utopisme, dat het uitdrukking geeft aan de meest radicale menselijke idealen. Er komen in de encycliek zinnen voor, die een Tolstojaanse anarchist zou kunnen onderschrijven. Een voorstander van een wereldregering als lord Bertrand Russell (overigens een atheïst) kan er veel in vinden dat hij toejuicht. Men vergeet niet dat wij hier te doen hebben met een echt katholieke encycliek. De overleden paus echter rees uit boven de praktische politiek van elke dag. En daarmee gaf hij aan zijn ambt een moreel gezag, dat het sinds lang niet had bezeten. Het Vaticaan verscheen niet meer als een macht, die bij Italiaanse verkiezingen haar anti-communisme laat gelden ten voordele van de christen-democratische partij. Zeker, paus Joannes XXIII roemt de deugden van een ideale westerse democratie. Maar niet meer als een anti-communistische kruisvaarder. Geen koloniale mogendheid (indien deze nog zou bestaan in de oude trant) zou zich op hem kunnen beroepen. En zo, van de hoogte uit van zijn humaan utopisme, vond hij formuleringen die aan Erasmus en Thomas Morus herinneren.

De toejuichingen aan zijn adres waren even zoveel zuchten van verlichting. Eindelijk een paus die blijkbaar de onvruchtbaarheid inzage van de koude oorlog; die begreep dat men met kernwapens geen gewone oorlog meer kan voeren; die zich tot tolk maakte van „de gewone man”, die in de ganse wereld wel van elke vorm van militarisme verlost wil zijn; die ook oog en oor had voor zijn sociale rechten en behoeften; die wel sprak van wanorde in de menselijke gemeenschap, maar niet als een pessimist die aan de onvermijdelijkheid daarvan gelooft, niet als een man, die naar de hemel verwijst omdat de aarde noodwendig een trandental moet zijn. Te gewagen van een „katholiek humanist” zou veel te ver voeren, indien men daarbij het oog zou hebben op „rekkelijkheid in de leer”: dogmatisch was hij een trouw verdediger van de kerk. Maar sociaal gezien scheen hij dicht te staan bij een verlicht lid van een Franse katholieke vakbond.

Het oecumenische concilie dat hij liet bijeenroepen, heeft de indruk kunnen wekken dat Joannes XXIII een concentratie voorstond van alle christenen tegen het wassende ongeloof. Zijn encycliek over de vrede verzwakte die indruk omdat dit document geen oproep was tot politieke strijd tegen partijen en regeringen, die onchristelijk of ongodsdienstig zijn. In Oost-Europa en Azië, in Afrika en zelfs in Latijns-Amerika wordt het christendom der kerk bedreigd doordat deze kerk zich had of heeft verbonden met maatschappelijke machten, die

(slot op pagina 6)

**Uitgave van het Humanistisch Verbond – Verschijnt om de veertien dagen
18e jaargang no. 17 – 28 september 1963**

Kritisch allerlei

De Nieuwe Linie heeft zich verdienstelijk gemaakt door in het katholieke kamp de kwestie van „de pil”, juist gezegd het al of niet toelaatbare van de orale anticonceptie, aan te snijden. Daarmee doet het blad voortreffelijk werk, dat juist in de kring dringend noodzakelijk is. Des te triester is het, als men dan weer leest, dat in de Osservatore Romano weer zulke zonderlinge bezwaren worden geopperd tegen die pil. In een artikel schrijft Giacomo Santori, de leider van het Italiaanse centrum voor sexologie, „dat niet alleen de bekende middelen om zwangerschap te voorkomen, maar ook de nieuwe hormoonpil die de vrouw tijdelijk onvruchtbaar maakt, juist door deze „onnatuurlijke” werking, in ethisch opzicht niet aanvaardbaar zijn. Dit gold ook als men aanvaardt dat de pil in psychologisch en medisch opzicht geschikter is dan de oude middelen”.

Het spijt ons, maar wij worden altijd wat kriegel als wij dat argument van onnatuurlijkheid vernemen. Wat willen zulke mensen eigenlijk? Is onze hele cultuur niet „onnatuurlijk”? Staan wij niet in allerlei opzichten mijlen ver af van een natuurlijke levenswijze? Moeten we dat allemaal maar opgeven en terugkeren tot de staat van Adam en Eva?

Toen wij het onderstaande berichtje in het Algemeen Handelsblad begonnen te lezen, dachten wij eerst dat de katholieken er bezwaar tegen maakten, dat jongens en meisjes met elkaar zouden dansen – je weet tenslotte nooit –, maar het „gemengde” schijnt toch ergens anders op te slaan:

„San Filippo Neri, het katholiek cultureel verband van dansleraren heeft na zijn jongste congres een communiqué uitgegeven, waarin het stelt dat „de katholieke dansinstituten er geen goed aan doen gelegenheid te scheppen voor gemengde danscursussen”. De ontwikkeling van het streven naar verzoening tussen de christelijke kerken, aldus het communiqué, mag niet uit het oog doen verliezen, dat men om vruchtbaar deel te kunnen nemen aan de oecumenische beweging voor 100 procent katholiek of protestant moet zijn. De gemengde verkering is geen geschikt middel om de gescheiden kerken dichter bij elkaar te brengen, maar veeleer een omstandigheid die beide partijen belemmert eerlijk en consequent zichzelf te zijn”.

Want dát schijnt alleen te kunnen in een absoluut isolement. Waarlijk, katholieken met twintigste-eeuwse denkbeelden hebben in hun kring nog heel wat te doen!

Eenzelfde soort bekrompenheid signaleert een lezer uit Utrecht, die ons vertelt:

„De overwegend katholieke ge-

meente Linschoten, nabij Montfoort (U), is niet in het bezit van een openbare school, wat buitenkerkelijke ouders noodzaakt hun kinderen iedere dag op en neer te laten reizen naar Oudewater. Dit bezorgt zowel de ouders als de kinderen natuurlijk veel overlast. Aangezien het aantal buitenkerkelijken, waarschijnlijk vooral doordat veel bewoners van buiten Linschoten hier komen wonen (woningnood), in deze gemeente stijgt, besloot men een poging te doen tot de bouw van een openbare school te komen”.

Wij willen daarbij aantekenen, dat de openbare school bepaald niet alleen voor buitenkerkelijken openstaat, maar dat alleen om misverstanden te voorkomen. Waar het om gaat is namelijk de reactie van dorpspastoor Kok, die in het maandbladje Animo, dat uiteraard alleen voor katholieken bestemd is, de volgende WAARSCHUWING – niet minder dan dat! – laat opnemen:

„De katholieken van Linschoten zullen om principiële redenen hun handtekening natuurlijk niet plaatsen op een lijst voor een openbare school als men hiervoor aan de deur mocht komen”.

Wat een toonbeeld van verdraagzaamheid en vooruitstrevendheid, die pastoor Kok! En wat moeten wij nu geven voor „principes” die men blijkbaar niet uit zichzelf heeft, maar per „waarschuwing” voorgeschoteld moet krijgen? En hoe moeten katholieken die waarschuwing opvatten, die nu juist om principiële redenen hun kinderen wel naar de openbare school willen sturen? Want die zijn er, heus; niet ieder laat zich door de eerste de beste pastoor de wet voorschrijven.

Wij zijn wat laat met het signaleren, maar dat komt doordat wij uit principe geen stuiver aan Elsevier of Telegraaf wensen te besteden. Wij citeren dan ook uit Vrij Nederland:

„Van alle brokjes onverdraagzaamheid en hypocrisie die wij in de loop der jaren hebben aange troffen in Elseviers Weekblad, spant het entrefilet „Een les” (...) wel de kroon. Het stukje handelt over de diplomaat Vassall, die zoals men weet voor de Russen heeft gespioneerd omdat hij gechanteerd werd met bewijzen van zijn homosexualiteit. Als er één les uit dit geval te trekken valt, dan is het wel, dat de barbaarse Engelse wetgeving tegen de homosexualiteit nodig verzacht moet worden; o.a. zou de kans op chantage daardoor zeer sterk worden gereduceerd. Maar Elsevier komt tot een andere conclusie. „Wij zouden,” aldus dit blad, „te kort schieten als wij onze bestuurders niet wezen op de mogelijkheid dat ook in dit land met zijn abnormal groot aantal abnormalen het gevaar bestaat, door het Vas-

sall-rapport op zo treffende wijze geïllustreerd. Namen noemen ligt niet op onze weg. Wij volstaan met de hoge overheid te waarschuwen tegen elementen die subversief worden ondanks hun goede bedoelingen.

De uitgesproken kwade bedoelingen van Elsevier werden nog eens onderstreept door de laatste advertentie van Morele Herbewapening, een stuk proza waaruit de „absolute reinheid” van deze beweging ons tegemoet stinkt als een troebele obsessie. De morele herbewapenaars zijn o.a. tegen „sexueel perverse mensen op hoge posten”, tegen homoseksuele en lesbische verhoudingen, pornografie, overspel... het vuil in woord en daad, dat een volk berooft van hard werk en bekwaamheid en ertoe bijdraagt dat het zijn exportmarkt verliest,” tegen echtscheiding, tegen „regisseurs en recensenten die liederlijkheid geniaal noemen.” De duidelijke seksuele afwijking van de opstellers van deze advertentie is met deze opsomming wel voldoende aangetoond. Namen noemen ligt niet op onze weg. Maar onze export zal er niet onder lijden, dat niet.”

Ja, Elsevier kon wel eens gelijk krijgen met zijn „abnormaal groot aantal abnormalen” in Nederland, als je al zulke onzin leest. Maar namen noemen ligt vanzelfsprekend ook niet op onze weg. Stel je voor, je zou dan niet ongestraft kunnen doorgaan met insinuaties en verdachtmakingen, en dat zou toch jammer zijn, als een groot deel van je abnormaaltenaantal daarop is gebaseerd.

Wordt Verwoerd bang?” vraagt de Groene, en het blad schrijft:

„De Zuidafrikaanse autoriteiten hebben de kustplaats Betty's Baai, waar de minister-president Verwoerd zijn weekendhuisje heeft, tot „gecontroleerd gebied” verklaard. Per decreet is het aan Afrikaanse kleurlingen verboden deze plaats, die 60 kilometer van Kaapstad ligt, te betreden zonder uitdrukkelijke toestemming van de politie. De blanke bevolking van de plaats is verplicht in haar

dienst staande Afrikaners te laten registreren.”

Voelt u iets voor emigratie? Nou, u liever dan wij.

Uit het bovenstaande mag men wel afleiden, dat wij geen warme voorstanders zijn van de Nederlands-Zuidafrikaanse Werkgemeenschap, die onlangs is opgericht en waarvan nota bene Kamerleden deel uitmaken zoals vice-admiraal H. C. W. Moorman (KVP), die zelfs erelid is, en P. Jongeling, de nieuwe eenling van het GPV. Evenmin lopen wij over van waardering voor het Kamerlid ir. C. N. van Dis (SGP), die in een brief aan enkele ministers meent te moeten suggereren, dat de voorlichting in ons land over de apartheid mala fide is en zelfs vraagt te onderzoeken of die berichtgeving „en propaganda” het werk zijn van communisten of andere mensen of organisaties die belang hebben bij het verstoren van de goede betrekkingen tussen Nederland en Zuid-Afrika. Men hoort Verwoerd, want natuurlijk hebben de communisten het weer gedaan, de boemannen van onze tijd. Wij vonden de staatkundigereformeerden altijd nog een aardig stukje folklóre in ons parlement, onder déze leiding blijkt het partijtje evenwel een gevaar te zijn. Het kan de goede naam van Nederland in de wereld in opspraak brengen evenzeer als die nieuwe vereniging. Tijdens de oprichtingsvergadering daarvan waarschuwde ds. G. J. H. Gijmink uit Rotterdam „voor het gevaar van een nieuwe hetze: zoals die van de nazi's tegen de joden, een wereldhetze tegen Zuid-Afrika”. Hij had wel geen ongelukkiger voorbeeld kunnen kiezen. Als er al iets vergelijkbaar is, dan is dat hoogstens de discriminatie van de joden door de Duitsers en van de negers door de „blanken”, beide op grond van hun „ras”. Al zijn niet alle blanken in Zuid-Afrika nazi's, in mentaliteit staan Verwoerd en de zijnen er verdacht dichtbij. Het is rondweg een schande, dat er in Nederland mensen hun zijde kiezen. Zij maken er zich in onze ogen uiterst verdacht door.

Perspektief

Een geest die tijdeloos aan grenzen is gebonden van al wat komt en gaat, in vrijheid lotsverbonden, verkrijgt zijn vorm en staat als door een taak gevonden. – Een eigen opgang maakt, wanneer blijft uitgezonden de kracht, die eindeloos van onbekende gronden zichzelf heeft losgemaakt en later weergevonden: een geest die tijdeloos aan grenzen is gebonden. – Zo breekt de grond niet broos in nameloze handen die eigentijds ontleden, als levensstrakke randen van toekomst en verleden zich langzaam gaan veranderen en verenigend zich geven in wijdere verbanden; gedreven tot een troost voor ongekende wonden – een geest die tijdeloos aan grenzen is gebonden.

H. de Gelder

Bovenstaand rondel van H. de Gelder behoort tot het ongepubliceerd werk van de dichter

Humanisme en sexualiteit (6)

Volgens het Amerikaanse Kinsey-rapport is buitenechtelijk verkeer eerder regel dan uitzondering, althans in Amerika. Mogelijk komt het in Nederland minder voor, maar dat is een kwestie van gradatie. Ook hier doet het zich regelmatig voor: tussen gehuwden, tussen gehuwden en ongehuwden; bovendien (volwassen) ongehuwden onderling. Onder de oppervlakte bestaat een verwarrende praktijk, en een grote onzekerheid, naast vanzelfsprekende trouw, en onafgebroken toewijding. Het is nodig over deze dingen openhartig te spreken en tegelijkertijd een basis te leggen voor een menswaardige levenspraktijk. Dat is niet eenvoudig.

Drie soorten houdingen tegenover de sexualiteit lopen voortdurend dooreen; namelijk wat men openlijk als juist erkent, wat men innerlijk geoorloofd acht, en wat men feitelijk doet. Omrent het laatste handelt het Kinsey-rapport en leert ons de ervaring het een en ander. Daarbij moet men bedenken wat het betekent, als men konstateert dat zeer velen, misschien de overgrote meerderheid, buitenechtelijke verhoudingen kennen. Het betekent in vele gevallen dat men in de loop van een dertig-, veertigjarig huwelijk een enkele maal zo'n verhouding gehad heeft. Daarmee is dat nog niet weggeredeneerd, maar het komt wel in een ander licht te staan. Wat een ogenblik karakteristiek leek, wordt uitzondering en tast in het gunstigste geval de huwelijksgemeenschap niet blijvend aan. Daar komt bij dat het feitelijk gedrag zonder meer nog geen richtlijn oplevert. Wie wel eens liegt, geeft daarmee nog niet te kennen dat liegen behoorlijk is. En bovendien hangt het er van af onder welke omstandigheden en met welke bedoelingen men onwaarheid spreekt. Richtlijnen zijn geen automatisch toe te passen recepten. Het is niet (zozeer) de vraag wat men doet, maar (meer) wat men meent; en wat men meent dient getoetst te worden aan de eisen van een menswaardige levenspraktijk.

De grondslag van buitenechtelijke verhoudingen bij huwelijkspartners is de erotische spanning, die nu eenmaal tussen mensen van verschillend geslacht bestaat en die opzichzelf een rijke glans aan het leven verlenen. Maar in bepaalde omstandigheden en tezamen met de altijd aanwezige behoefte tot zelfbevestiging en met het verlangen naar nieuwe ontdekkingen, soms ook in samenhang met een zwakker of sterker gevoel van onbevredigdheid, kan hieruit een buitenechtelijke verhouding ontstaan. Het volstreekte karakter van liefde en sexualiteit brengt mee dat een dergelijke verhouding zich naar een nieuw huwelijk richt, of na verloop van tijd zijn eigen halfslachtigheid openbaart en niet duurzaam in stand kan blijven. Een open huwelijk, dat is een huwelijk, waarin de partners geen dwingend beslag op elkaar leggen, staat voortdurend aan dergelijke verleidingen bloot, wordt er dikwijls in meer of minder ingrijpende vorm ook door aangetast, maar hoeft er geenszins aan te gronde te gaan. Gelukkig hebben beide partners in dit opzicht ook niet hetzelfde temperament en zijn ze niet op hetzelfde moment het meest toegankelijk voor derden. Vooral de overweging echter dat men een levensproject te verwerklijken heeft, met alle verantwoordelijkheden, daaraan verbonden, kan de kracht zijn die een huwelijk als een levende gemeenschap in stand houdt. Emoties, hoe sterk ook in concreto, kunnen ondergeschikt gemaakt worden aan een levensplan.

Ongehuwden en sexualiteit

Veel moeilijker is het probleem dan ook voor de (volwassen) ongehuwden. Voorzover zij onderling seksuele relaties aangaan, staat niets een huwelijk tussen hen in de weg. Soms behouden dergelijke relaties evenwel een vrij blijvend karakter; dat is meestal ook het geval als het verhoudingen met gehuwden betreft. Zelden is dat duurzaam bevredigend. Men kan wel romantiserend spreken van de lichtvoetigheid van der-

gelijke verhoudingen, maar men vergeet dan hoeveel onbevredigdheid en mogelijk verdriet dat voor de andere partij kan meebrengen. En zelfs als beide partijen een vrijblijvende relatie beogen, wat betekent dat dan achteraf, als de oude dag komt, en het leven als zand door de vingers gegleden lijkt? Er is geen reden de staf te breken over een dergelijke levenshouding, maar evenmin om het aan te bevelen als zinvol. Het werkelijke probleem van de volwassen ongehuwde is echter het ontbreken van de mogelijkheid tot het aangaan van enige seksuele relatie met wie dan ook, eenvoudig omdat de omstandigheden dat meebrachten: jonge weduwen of weduwnaars, mensen wier eerste liefde op niets is uitgelopen, en velen wier levensomstandigheden eenvoudig niet tot een huwelijk hebben geleid behoren hiertoe. Niet alleen hun sexualiteit, maar ook hun behoefte aan een eigen gezinsverband, waarin zij zich thuis voelen, blijven onbevredigd. Dat dreigt hun levensontplooiing te fnuiken en hun probleem dient volkomen ernstig genomen te worden. Er is in de gegeven omstandigheden geen werkelijk afdoende bevrediging van hun behoeften.

Vluchtige verhoudingen beantwoorden veelal niet aan hun verlangens, en dat ligt ook in de aard der zaak; duurzame verbintenissen blijken niet mogelijk, dat is juist de kern van het probleem. Afhankelijk van temperament en omstandigheden drukt de eenzaamheid zwaarder of de seksuele onbevredigdheid zelf. Zij kunnen op latere leeftijd ook niet meer zo licht een huwelijk aangaan: de eisen die zij aan een partner stellen zijn hoger, de aanpassingsmoeilijkheden zijn eventueel groter, en hun psychische structuur is van oorsprong of juist vanwege hun ongehuwde staat in veel opzichten onevenwichtig. Huwelijksadvertenties leiden lang niet altijd tot het gewenste resultaat. Ook van de bemoeienissen van huwelijksbureaus moet men zich niet te veel voorstellen. De commerciële bureaus zijn veelal niet bona-fide; de niet commerciële – in ons land uitgaande van de kerken en het humanistisch verbond – hebben te kampen met een zeer onevenredige verdeling van mannen en vrouwen. Bovendien volgen zij een procedure die zo veel mogelijk waarborgt, dat geen personen tot de kring worden toegelaten, wier geestelijke of lichamelijke gezondheid een belemmering voor het huwelijk zou kunnen vormen. Daartoe wordt hun werk begeleid door huisartsen, psychiaters en psychologen. Kenmerkend voor deze bureaus is overigens, dat zij geen huwelijk sluiten, maar de deelnemers in staat stellen zelf contacten te leggen, zelf toenadering te zoeken, en zelf te beslissen. Dat betekent, dat men uiteraard ook zelf de verantwoordelijkheid draagt voor de beslissing. Daardoor wordt dan ook de grondslag gelegd voor een normale huwelijksituatie. Groot zijn de aantallen huwelijken die op die manier gesloten worden echter niet en als oplossing voor het probleem van de volwassen ongehuwden hebben deze bureaus slechts een beperkte betekenis.

Levensvervulling van ongehuwden

Bij al het voorgaande mag men niet uit het oog verliezen, dat er mensen zijn, vooral mannen, die zich in hun ongehuwde staat heel tevreden voelen. Dat hangt ook af van het tem-

perament, en de persoonlijke behoefte aan seksuele bevrediging en vestiging van een gezinsverband. Niet weinigen worden ook van een huwelijk afgehouden door minderwaardigheidsgevoelens en psychische remmingen. In de (seksuele) opvoeding dient men het ontstaan daarvan zoveel mogelijk te voorkomen, maar op een gegeven moment zijn het vaststaande gegevens geworden, waarmee men te rekenen heeft. Voor vele niet-gehuwden vormt het werk, hun belangstelling, hun hobby, hun vriendenkring een bevredigende levensvervulling. Het is goed op deze plaats op te merken, dat het seksuele element in het leven wel heel wezenlijk is, maar niet albeheersend. Ook daarbuiten is een waardevolle levensverwerklijking mogelijk. Daarom is het van groot belang dat jonge mensen van beide geslachten in staat gesteld worden, niet alleen om hun brood te verdienen, maar ook om een werkkring te kiezen die hen geheel bevredigen kan. Niettemin schept de ongehuwde staat een situatie, die niet in de aard der dingen ligt. In sommige opzichten zijn ongehuwden te vergelijken met gehuwden zonder kinderen. Nog meer dan bij dezen is er alles aan gelegen, dat zij zich een levenssituatie scheppen, die hen een plaats verschaft in het sociale verband. Goede vrienden hebben ze ook nodig om hen te behoeden voor eenzaamheid en eigengereidheid, waartegen gewoonlijk het huwelijk zo'n goede remedie is. Ook zij kunnen voor kinderen van anderen een grote betekenis hebben, hetzij in hun werk, hetzij in hun particuliere leven.

Het is hier de plaats om ook enkele opmerkingen te wijden aan de ongehuwde moeder en haar kind(eren). Reeds het feit dat een dergelijke gezinssituatie niet gunstig is voor het kind, maakt dat men huiverig moet staan tegenover een dergelijke gezinsstructuur. Aan de andere kant moet men zeer voorzichtig zijn met algemene en dus onbillijke veroordelingen van het moederschap der ongehuwde vrouw. Er zijn vele gevallen waarin de ongehuwde moeder er niet anders voor staat dan de gescheiden vrouw. Het karakter van sexualiteit, liefde en huwelijk brengt mee, dat de zorg voor kinderen en gezin een gezamenlijke verantwoordelijkheid is van beide ouders. De seksuele opvoeding dient de jonge mensen daarvan te doordringen, omdat aldus een volledig bevredigende levensgemeenschap tot stand kan komen. Maar dat rechtvaardigt allerminst een hooghartige benadering van de ongehuwde moeder en haar kind. Integendeel, zij behoeven meer begrip en liefde. En het valt niet in te zien hoe men discriminatie in de rechtspositie van moeder en kind (afdoende) zou kunnen rechtvaardigen; in vergelijking bijvoorbeeld met de gescheiden vrouw. Sociale en administratieve wetgeving dienen om

(slot op pagina 6)

Mens en Wereld

verschijnt om de veertien dagen

Hoofdredacteur: P. W. van der Vliet

Redactieraad: Mevr. I. M. A. Donker-Rutgers, dr. H. Bongers, prof. dr. J. C. Brandt Corstius, R. de la Rie, mr. dr. H. J. Roethof.

Redactiesecretaris:

H. P. Danz, Schieweg 87c, Rotterdam 4, telefoon 80641

Administratie, abonnementen en advertenties:

Oudegracht 152, Utrecht, telefoon 10163; postgiro 304960 t.n.v. Humanistisch Verbond, Utrecht

Advertentietarieven op aanvraag
Kleine advertenties f 0,20 per woord

Abonnementsprijs voor leden van humanistische organisaties f 5,- per jaar, voor niet-leden f 7,50 buitenland f 8,-; losse nummers f 0,30.

Jean-Jacques Rousseau

(Geboren in 1712 te Genève; overleden in 1778 te Ermenonville)

In het jaar 1962 is Rousseau over de ganse wereld herdacht. Op grond van twee motieven. Het eerste vindt zijn grond in het geboortjaar, het tweede in het feit dat in 1762 de „Emile” verscheen, het opvoedkundige werk, dat volgens velen een keerpunt in de geschiedenis der pedagogiek betekent en hem blijvende roem heeft verschafte. Nu zijn er in 1712 meer kinderen geboren en het kan dus niet het blote feit der geboorte zijn dat tot deze wereldwijde herdenking heeft geleid. Rousseau echter heeft mede het westerse cultuurpatroon getekend en de westerse politieke structuur mede bepaald. Misschien is zijn aandeel groter dan van iemand anders. Zijn machtige invloed aanvaardden ook zijn tegenstanders. Die invloed is naspeurbaar op vele cultuurgebieden: op de godsdienst, als men althans de godsdienst niet als een boven-cultureel gebied beschouwt, op wijsbegeerte en ethiek, op de kunst, zowel de literatuur als de muziek en de muziekdramatiek, de pedagogiek, de botanie, maatschappelijk op staatkundig, politiek, economisch terrein.

Als vrijwel alle publicisten met breed werkterrein en veeljarige produktie behoort hij tot de omstreden figuren, hij was nu eenmaal een revolutionair en niet altijd konsekwent. De oudere Rousseau-beschouwing heeft vooral gezocht naar tegenstrijdigheden, innerlijke tegenspraken, de nieuwere Rousseau-beschouwing spreekt, welwillender en beter begrijpend, liever van aanvullend parallel denken.

Rousseau heeft een moeilijke levensgang gehad. Hij is geboren uit een oud protestants Geneefs geslacht van horlogemakers; zijn moeder was een begaafde jonge vrouw. Zij overleed in het kraambed. De kleine Jean-Jacques werd tot zijn tiende jaar opgevoed door zijn wat wilde vader en tante Suzon. Toen achtte de vader het gewenst Genève te ontvluchten. Jean-Jacques vond twee jaar huisvesting bij de predikant Lambercier in het dorpje Bossey. Toen keerde hij als leerjongen naar Genève terug.

Vier jaar later in 1728, begon zijn zwerftocht.

In Annecy geraakte hij in contact met Madame de Warens – het gevolg was hetzelfde jaar nog bekering tot het katholicisme. In 1754 keert hij tot het protestantse geloof terug. Bij Madame de Warens verbleef hij, wat ongeren, tot 1740, het jaar waarin hij te Lyon een gouverneurschap aanvaardde bij twee adellijke knapen, als hoedanig hij mislukt. Hij trekt naar Parijs waar hij opgenomen wordt in de kring van denkers waaruit de beroemde encyclopedie is voortgekomen: Diderot, Voltaire, d'Alembert, Condillac, Helvétius, d'Holback e.a. Hij wordt gaarne als medewerker aanvaard, voor muziek en economie. In deze jaren ontmoet hij ook Thérèse Levasseur, levensgezellin tot zijn dood.

Grote jaren

Na 1750 komen zijn grote jaren. Er volgt een stroom van werken, de „Emile” zoals we zeiden in 1762, het boek dat tot vervolging en verbanning leidde. De „volledige” editie van 1818/1820 telt 22 delen en is niet volledig. Hij is geniaal maar met de overgevoeligheid, lichtgevoeligheid, onevenwichtigheid, onberekenbaarheid die zoveel genialen kenmerkt: zijn vele vrienden worden evenzovele vijanden.

Hier stuiten wij op een der tragische kanten van dit gepijnigd bestaan. Rousseau heeft een ware dorst naar sociaal contact, een hongerige behoefte naar vriendschap. Hij schuwt eenzaamheid, maar wordt door de realiteit tot isolement gedwongen. Hij is trots, tegelijk verlegen. Uit een bittere zelfanalyse op ongeveer dertigjarige leeftijd geschreven blijkt dat hij zich van beide bewust is geweest. Trots was hij op zijn afkomst; zijn vader behoorde tot de 1600 „citoyens”, burgers van Genève, wat haast adeldom betekende. Zijn latere werken zal hij dan ook ondertekenen met „Jean-Jacques Rousseau Citoyen de Genève”, ofschoon hij de stad op zijn zestiende jaar verlaten had en er nimmer blijvend is teruggekeerd. Maar die trots wordt niet steeds gesteund noch gerechtvaardigd door zijn levensloop. Zijn bekering tot het Katholicisme werd hem afgedwongen: hij moest leven. Hij leefde in Annecy, later in Chambéry op kosten van Madame de Warens en Madame de Warens was – dat wist hij – niet steeds scrupuleus in haar middelen. Vriendschappen sloegen om in het tegendeel.

De vervolging wegens „Emile” verbitterde hem, des te meer omdat hij zich dienaar van mens en mensheid gevoelde. Vervolgingswaan joeg hem voort. Thérèse was oprecht in haar dienstbaarheid, maar haar familie exploiteerde hem. Men beschouwt hem soms als een misantroop, een mensenhater. Zo hij het was, hij was het niet constitutioneel, niet op grond van aangeboren aanleg.

Superieure ontwikkeling

Ondanks deze zware levensgang, verzwaard nog door hinderlijk lichamelijk lijden, groeide hij tot een der leidende figuren van het achttiende-eeuwse Europa. Ondanks ook het gemis aan traditionele scholing. Rousseau was autodidact. Hij is er in geslaagd zich een superieure ontwikkeling te verwerven, zowel literair als wetenschappelijk, door een verwonderlijk snelle en scherpe intelligentie en door een onbrekbare hardnekkigheid.

Toen hij zeven jaar oud was kende hij de gehele romanbibliotheek van zijn belezen moeder. In de volgende jaren las zijn vader met hem Plutarchus, Ovidius, Bossuet, La Bruyère, Fontenelle e.a. Tante Suzon maakte hem met de muziek vertrouwd. Zij kende een groot aantal liederen die zij hem voorzong en waarnaar Jean-Jacques met innig genot luisterde. Zijn onverzadigbare lees- en studielust hield hem staande in zijn moeilijke leerlingjaren in Genève, in alle wisselvalligheden van het leven bij, met en zonder Madame de Warens. In zijn twintiger jaren studeerde hij in de bibliotheken van Madame de Warens en Monsieur de Courié. De eerste bevatte talrijke belangrijke historische werken, vele over de Oudheid. De laatste vrijwel alle belangrijke Griekse en Latijnse schrijvers: Homerus, Demosthenes, Plato, Herodotus, Plutarchus e.a.; Virgilius, Horatius, Tacitus, Seneca, Cicero e.a. Deze bekendheid met de klassieke literatuur heeft hem bouwstenen geleverd voor zijn werk, grondgedachten niet alleen, maar ook sierstukken, citaten, exemplen. Daarnaast las en bestudeerde hij moderne wijsgeren, pedagogen, theoretici over de inrichting van de staat. Begrijpelijk wordt thans dat Frankrijks grootste geesten de inkomeling zo gretig een plaats inruimden in hun kring.

Belangrijkste werken

Zijn werken. We geven de belangrijkste in chronologische volgorde. Zijn eigenlijke entree maakt hij in 1750 met het z.g. „Eerste Discours”, antwoord op een prijsvraag van de Academie van Dijon: „Heeft het herstel van wetenschap en kunst bijgedragen tot zuivering der zeden?” In 1755 volgt het „Tweede Discours”, antwoord op een tweede prijsvraag van dezelfde Academie: „Welke is de oorsprong van de ongelijkheid onder de mensen, en wordt deze ongelijkheid gerechtvaardigd door de wetten der natuur?” In hetzelfde jaar verschijnt in de Encyclopédie het artikel „Economie politique”. Daarna volgen in snel tempo de „Lettre sur les spectacles”, gericht tot d'Alembert (1758), in 1761 de roman „La Nouvelle Héloïse”, in 1762 het Contrat social (Het maatschappelijk verdrag) en de „Emile ou de l'éducation”. Dit laatste boek leidde tot vervolging en verbanning, niet wegens de opvoedkundige gedachten, maar wegens het tweede gedeelte van de Profession de foi du Vicaire savoyard, de geloofsbelijdenis van de savoyese vicaris met de scherpe aanval op de positieve godsdiensten. Tussen 1762 en zijn dood verschijnen een aantal autobiografische werken, vaak met de bedoeling zich voor het nageslacht te rechtvaardigen: „Les Confessions”, de Bekenntnissen, „Rousseau juge de Jean-Jacques”, „Rêveries du promeneur solitaire”.

Aan twee aspecten van deze veelzijdige begaafde zullen we – enige – aandacht schenken, t.w. aan het religieuze en het politieke aspect.

Godsdienst boven cultuur

Voor Rousseau is de godsdienst bovencultureel gebied. Hij gelooft aan een persoonlijk God, buiten de wereld staand, schepper, behouder, bestuurder. Hij verafschuwt het atheïsme, belijdt zich theïst. Theïsme – zelf spreekt hij van „la religion naturelle”, de natuurlijke godsdienst. Soms bekent hij zich agnosticus; hier en daar ontdekt men pantheïstische trekken.

Bekend is dat Rousseau godsdienstonderwijs aan kinderen afwijst. Moraal en religie reserveert hij voor de leeftijd van 15–18/19 jaar. Zij worden eerst in het IVe boek van de „Emile”

aan de orde gesteld, in het lange gesprek tussen de Vicaris en Emile. Stelt men het geloof eerder aan de orde, dan loopt men het gevaar dat het kind zich gaat hechten aan antropomorfe karikaturen van God.

Men zou hier op een inkonsekventie kunnen wijzen. Rousseau poneert zelf herhaaldelijk dat gevoel gaat voor begrip. Zou het kind God niet invoelend kunnen benaderen, voor het hem „begrijpt”. Inkonsekvent ook, omdat geloven voor Rousseau primair gevoelszaak is. Zelf slaagt hij er evenmin in God te „begrijpen”: „Je fatigue en vain mon esprit à concevoir son essence.” Hij erkent ootmoedig zijn afhankelijkheid: „Ik voel mij niets dan het werk en het instrument van dat grote Wezen (Etre suprême) dat het goede wil.”

De mens is van nature goed. Zo is hij ontsproten aan de handen van de Schepper. „Tout est bien sortant des mains de l'Auteur des choses, tout dégénère entre les mains de l'homme.” Zo luidt de eerste, tegelijk de sleutelzin van de „Emile”. God heeft de mens echter drie krachten geschonken als leidslichten tegen de ontarding: la conscience, la raison, la liberté; „het geweten om het goede lief te hebben, de rede om het goede te kennen, de vrijheid om het goede te kiezen.” Vandaar een onbeperkt godsvertrouwen: „Source de justice et de vérité, Dieu clément et bon! dans ma confiance en toi, le suprême vœu de mon cœur est que ta volonté soit faite.” Het is ten slotte steeds „le cœur”, het hart dat bij Rousseau in zaken van religie beslist.

De kern van de discussie over Rousseau's betekenis voor de politieke ontwikkeling van de 19e en 20e eeuw ligt in de vraag: „Is Rousseau 'vader der democratie' of 'propagandist voor de totalitaire staat'?”

Opnieuw actueel

De kwestie is – opnieuw – actueel geworden door het boek van J. L. Talmon, hoogleraar aan de universiteit van Jeruzalem: „The origins of totalitarian democracy” (1952). Talmon betoogt dat de totalitaire staat wortelt in de west-europese achttiende-eeuwse cultuur, speciaal in de kring der Franse filosofen. D.w.z. juist in de kring waarin Rousseau, zoals we boven reeds vermeldde, aanvankelijk regelmatig verkeerde. Talmon baseert zich op het Contrat social (1762). Rousseau's aandeel is voor hem beslissend: „Door zijn koppeling van de algemene wil aan het principe der volkssouvereiniteit en de zelfexpressie van het volk, gaf hij het aanzien aan die vorm van democratie, die de huidige totalitaire staten kennen: „Rousseau gave rise to totalitarian democracy.” Rousseau moge dan in Diderot een voorganger hebben gehad. De Utrechtse oud-hoogleraar Geyl bespreekt Talmon's boek met ingenomenheid in zijn „Franse figuren”.

Maar de Duitser Glum die aan Rousseau een even omvangrijke studie heeft gewijd als Talmon: „Rousseau. Religion und Staat” (1956) bestrijdt Talmon's conclusie. Zijn grootste bezwaren zijn dat Talmon vrijwel de gehele nieuwere Rousseau-literatuur heeft genegeerd, dat hij veel te weinig aandacht geschonken heeft aan de religieuze zijde van Rousseau's denken, dat hij het principe van de algemene wil als afzonderlijk object gelicht heeft uit een totaliteit. Daardoor komt hij tot een eenzijdig verwrongen beeld.

Moesten wij zelf een standpunt bepalen, dan zouden we ons scharen aan de zijde van Glum. Het is bepaald onjuist zich voor een interpretatie van de algemene wil uitsluitend op het Contrat social te baseren. Rousseau spreekt over de algemene wil ook in de Economie politique van 1755. Hierin komen, samenhangend met de algemene wil en het vaderland passages voor die getuigenis afleggen van Rousseau's allesbeheersende liefde voor de rechten van de mens zoals wij die kennen. Niets wijst er op dat hij tussen 1755 en 1762 zijn standpunt heeft gewijzigd.

Integendeel, zouden wij zeggen: La Nouvelle Héloïse (1761) en de Emile getuigen beide van Rousseau's sterke voorkeur voor individuele opvoeding, een voorkeur die wijst in democratische richting en onverenigbaar is met het opvoedingssysteem van een totalitaire staat.

Rousseau's staat in de Economie politique is ontegenzeggelijk een rechtsstaat. Wat het meest noodzakelijk is voor een staatsbestuur, is „une intégrité sévère à rendre justice à tous”. De conventie die de staat bijeenhoudt wordt rechtens ontbonden, als in de staat één burger verloren gaat die behouden had kunnen blijven, als één burger in strijd met het recht gevangen

10 jaar Kindertehuis

Dat het goed functioneren van een kindertehuis als Ellinchem een probleem is, zal een ieder ongezien en voetstoots willen aannemen. Wie daarenboven de lezing van drs. Ph. H. van Praag bij de opening van het, van top tot teen verbouwde huis heeft gehoord, is er voor z'n leven diep van doordrongen en wie dan ook nog het artikel van de heer P. A. Drillich in het voortreffelijke boekje „10 jaar Kinderhuis Ellinchem”, heeft gelezen, vergeet het nooit meer en kan alleen maar blij zijn, dat hem niet wordt gevraagd, dit probleem op te lossen. Temeer, daar, volgens de heer Van Praag, het oplossen van ieder probleem automatisch een nieuw probleem schept.

Bladerend in het eerder genoemde boekje, waar bijdragen in staan van de heren mr. M. Knap, voorzitter Stichting Kindertehuizen van Humanitas, mr. J. in 't Veld, voorzitter van Humanitas, dr. J. P. van Praag, voorzitter van het H.V., H. J. Beuke, directeur van Ellinchem, P. A. Drillich, bestuurslid van de Stichting, en C. M. Swiebel, penningmeester, wil ik proberen u een klein beetje inzicht te geven in het wezen, de problematiek en de toekomstplannen van Ellinchem.

Nu 11 jaar geleden, op 27 september 1952, gaf het bestuur van Humanitas uitvoering aan zijn besluit tot het stichten van een kindertehuis. De vereniging was een jaar tevoren door het ministerie van Justitie erkend en goedgekeurd als een vereniging, waar voorgedijen aan konden worden opgedragen en zo werd er gestart met veel vraagtekens en vele harde hoofden in de onderneming: zouden we de risico's kunnen dragen, kunnen we de humanistische beginselen verwerklijken bij beleid en opvoeding, hoe gaat het financieel en noemt u maar op: problemen, problemen.

Toch is het gegaan, het is goedgekomen, financieel en organisatorisch, maar dat het er in de afgelopen 10 jaar wel eens om gespannen heeft, dat het bestuur zich herhaaldelijk heeft afgevraagd: moeten we er mee doorgaan of niet – dat zal niemand verwonderen.

Ze zijn dus gestart met veel idealisme en uiterst karige financiële middelen, om met de penningmeester, de heer Swiebel, te spreken en als deze penningmeester in het verder verloop van zijn verslag durft te beweren: „Het ziet er naar uit, dat de zorgelijke jaren van voorheen niet zullen terugkeren”, dan zult u pas goed begrijpen wat dat betekent, als u ook nog weet, dat de verpleegprijs van een kind per dag 10 jaar geleden f 5,80 was en nu f 12,36!

„Een periode van pionieren wordt met deze verbouwing en de uitbreiding met onze dependance „Klein Ellinchem” afgesloten”, aldus de heer Beuke. Dat klinkt plezierig, maar het wil geenszins zeggen, dat ze nu eens en voorgoed klaar zijn en het verder wel weten. Integendeel, ik zou willen zeggen: Nu begint het pas!

Aanvankelijk leek het nogal eenvoudig: Ellinchem zou een „doorgangshuis” worden. Het predicaat „doorgangshuis”, zo lees ik in het artikel van de heer Drillich, bestond al in 1851 en de naam zegt het eigenlijk al: het was een

gehouden wordt, als één proces verloren gaat op evident onrecht.

Hoezeer overigens de interpretaties van het Contrat social uiteenlopen blijkt uit de pas verschenen rede van de Zwitser Imboden: „Rousseau und die Demokratie (1963). Imboden concludeert: „Sich selbst sein und doch Glied der Gemeinschaft sein, sich als Persönlichkeit entfalten und doch das Wissen für alle tragen – dieses Doppelte tun und miteinander vereinbaren, ist der Appell des Contrat social.”

Uit deze actuele strijd blijkt hoe levend Rousseau nog in onze tijd is en hoezeer de herdenking van 1962 gerechtvaardigd was.

Dr. I. v. d. Velde

tijdelijk verblijf. De kinderen kwamen in zo'n opvangs- of doorgangshuis, werden er tot rust gebracht en geobserveerd om uit te vinden, in welk pleeggezin ze pasten en dan was de taak van het huis afgelopen. Duurzame verpleging was niet de bedoeling.

U voelt nu, zelfs als leek, de problemen al aankomen en de heer Drillich zegt dan ook: „Het leven is evenwel sterker dan de leer. Inzichten veranderen, theoretische overwegingen inzake differentiatie blijken... te ongedifferentieerd te zijn”. Dat is trouwens een bekend verschijnsel: het komt altijd anders.

Ook in Ellinchem en de andere soortgelijke kindertehuizen kwam het anders, want er waren kinderen, die niet naar pleeggezinnen doorgestuurd konden worden en zij, die niet doorgestuurd hoefden te worden, omdat men verwachten mocht, dat ze naar verloop van tijd wel weer naar hun eigen huis zouden kunnen terugkeren.

Moesten de tehuizen zich dus daarop instellen? Nee, want de realiteit bleek nog weer veel gecompliceerder te zijn en de oorspronkelijke veronderstellingen werden door praktijk en theorie achterhaald.

Ik ben niet bevoegd en het zou trouwens te ver voeren ook, om de ontwikkelingsgang van de kindertehuizen met alle problemen daaraan verbonden, hier voor u uit te stallen, maar u zult uit het voorgaande wel begrepen hebben, dat men in de loop der jaren het huis anders is gaan zien en dat het een andere, veel gecompliceerdere, maar ook veel ruimere taak heeft gekregen.

Men beseft nu, na zoveel jaren moeilijke praktijk en even zoveel jaren theorie, dat het kind niet in het huis komt, kant en klaar met een indicatie en een bepaalde toekomst, maar dat de diagnose en dus het vooruitzicht in het huis nog moeten worden gevonden.

Daarom is de opdracht aan directie en staf aanzienlijk uitgebreider geworden. Er moet immers geobserveerd worden en getaxeerd om te kunnen beoordelen, wat er met het desbetreffende kind moet gebeuren, om het een eigen toekomst te verschaffen.

Het huis daarop instellen, dat zijn de toekomstplannen. De periode van pionieren wordt afgesloten met een heel duidelijk doel voor ogen: de vorming van een veelzijdig team van deskundigen voor onderzoek, advies en behandeling en het inschakelen van een eigen maatschappelijk werker(ster), die deel zal moeten uitmaken van de eigen staf. Dat komt neer op zwaardere stafbezetting, vooral in de topfuncties, met financiële consequenties natuurlijk. Maar onvermijdelijk is het, omdat het in de lijn der ontwikkelingen ligt.

„Rustig, rustig, rustig”, was het devies van de heer Beuke aan de leden van de staf en de jongedames en heren, die bij de receptie met de bladen moesten rondgaan. „Niemand vindt het erg, als er eens iets misgaat!” Daarom ging er ook niets mis en daarom zal Ellinchem (rustig, rustig) er zeker in slagen, het gestelde doel te bereiken.

A. S.

Kroniek van het internationaal gebeuren

Héél, héél langzaam schijnt er wat ruimte te komen in het internationale politieke gebeuren; ruimte om elkaar te leren verstaan, ruimte om de vroegere angsten om te zetten in menselijke relaties. Nee, werkelijk, een algehele wereldbroederschap is nog ver van ons bed, maar er zijn genoeg gunstige ontwikkelingen die een klein beetje hoop rechtvaardigen. En hoop doet leven. Niet alleen het passieve voortleven, maar óók het actief deel nemen aan het leven. En wie van ons zal willen ontkennen dat dat het niet juist is dat nodig is om verdere verbeteringen tot stand te brengen?

Socialistische visie

In dit licht is het meer dan alleen interessant hoe de socialistische internationale, in de eerste helft van deze maand in Amsterdam bijeen, haar plaats en taak voor de komende tijd bepaalde. Hoewel op dit congres ook waarnemers uit vele Afrikaanse, Aziatische en Zuid-Amerikaanse landen aanwezig waren, moet men de hoofdmacht van het democratisch-socialisme nog altijd in Europa zoeken. In Amsterdam is gebleken, dat dit nog vaak een bepaald stempel drukt op het denken van deze politieke stroming, of althans op dat van een groot aantal van haar voormannen. In de op het congres aangenomen resoluties en in de vele redevoeringen, komt steeds duidelijk de socialistische wens naar voren leiding te gaan geven aan de internationale ontwikkeling die zich baserend op het Moskouse kernstopverdrag beweegt in de richting van een algehele ontwapening en wereldvrede. Maar bij vele van de afgevaardigden bleek het niet veel meer dan een verbaal verlangen te betreffen, want gezien hun ideeën en gedachten bleken zij ten ene male ongeschikt om ooit de bezielende leiding te kunnen geven die voor zoiets vereist is en die juist het kenmerk is of is geweest van mensen als president Kennedy, secretaris-generaal Oe Thant en de onlangs overleden paus Joannes XXIII. Vooral de socialisten uit Duitsland, Nederland en Frankrijk bleken vaak moeilijk los te komen van een te specifiek op de eigen positie gericht denken. Gelukkig waren er ook anderen, die daar met kop en schouders boven uitstaken wat betreft hun visie op het wereldgebeuren. Eén daarvan is ongetwijfeld de Britse labourleider Harold Wilson. Het is een geruststellend idee, dat juist hij wel eens op zeer korte termijn voor de taak gesteld kan worden mede leiding te geven aan de hedendaagse internationale ontwikkeling met zijn grote problemen óók buiten Europa!

Twee jaar Latijns Amerikaanse vooruitgang

Eén van die problemen buiten Europa is wel de ontwikkeling van Latijns Amerika tot een mate van redelijke welvaart. Twee jaar geleden werd daartoe in de Uruguayse plaats Punta del Este het „Verbond van de vooruitgang” gesloten, waarbij de Verenigde Staten financiële hulp toezegden aan hun zuidelijke contingentenoten, mits daarbij een aantal politieke garanties konden worden gegeven. Deze vroegen voornamelijk een waarborg voor het democratische grondbeginsel in het staatsbestuur.

In een rapport van de Amerikaanse coördinator van het plan, Teodoro Moscoso, staat nu te lezen wat na twee jaar werken werd bereikt. Bijna 22-honderd miljoen dollar werd beschikbaar gesteld, vooral ten behoeve van bouwprojecten: 140.000 woningen, 8200 schoollokalen, 700 waterleidingsystemen en 900 ziekenhuizen en poliklinieken. Daarnaast werd geld uitgetrokken voor de verspreiding van schoolboeken en het verstrekken van leningen voor agrarische doeleinden. Toch betekent al deze hulp niet veel, als daarbij niet gelijktijdig

interne reorganisaties in het bestuur van de diverse Latijns-Amerikaanse landen plaats zullen hebben. Welnu in elf landen zijn plannen voor belastinghervormingen in een vergevorderd stadium, zodat in de toekomst de staatslasten wat billijker en evenrediger over de gehele bevolking zullen zijn verdeeld. In verschillende landen zijn ook plannen voor landhervorming in studie genomen en in Brazilië en Peru werden deze zelfs al ingediend bij het Congres. Maar ondanks al deze goedwillendheid bij de regeringen gaat alles nog maar o zo traag, veel te traag eigenlijk om de resultaten van enige betekenis te laten zijn ten opzichte van de gestadige bevolkingsgroei. De redenen voor deze aanzienlijke vertragingen moeten worden gezocht bij de tegenwerking van de grootgrondbezitters die de regeringen bij hun plannenmakerijen ondervinden. Terwijl ook de rivaliteit tussen de verschillende politieke partijen en de bureaucratische aanpak van de diverse problemen een grote rol speelt. Om dit alles te ondervangen wil men nu een Commissie voor Interamerikaanse Ontwikkeling in het leven roepen, die dan voortaan in plaats van de regeringen het geld voor de diverse projecten beheert en uitbesteedt, terwijl men zodoende gemakkelijker politieke druk hoopt te kunnen uitoefenen ten gunste van allerlei hervormingsplannen dan wanneer dat door de nationale regeringen zou moeten gebeuren die zelf vaak veel te afhankelijk zijn van grootgrondbezit, leger of ambtenarij. Met veel belangstelling zullen wij nu de volgende twee jaar tegemoet zien.

Internationaal Onderwijs Centrum

Op het internationale vlak valt melding te maken van de oprichting van een onderwijscentrum in Parijs dat tot doel zal hebben onderwijsdeskundigen uit de ontwikkelingslanden op te leiden om zodoende bij te dragen tot de algehele verbetering van het onderwijs en dus de ontwikkeling in die landen. Het Centrum is ontstaan uit een samenwerking tussen UNESCO, de Wereldbank en de Ford Foundation, die tezamen de financiële zijde van dit project zullen bekostigen. Het is een lofwaardig initiatief dat zeker een jaarlijkse bijdrage zal betekenen aan het tot ontwikkeling brengen van de jonge onafhankelijke landen in Azië, Afrika en mogelijk ook Zuid-Amerika.

Turkije in de Europese familie

Ook Turkije heeft een belangrijke stap kunnen nemen ten aanzien van haar eigen ontplooiing. Van de maand kwam officieel de associatie tot stand tussen dit land en de Euromarkt. Evenals de Griekse associatie zal het er een in termijnen zijn. De eerste vijf jaar betekent de associatie nog niet meer dan dat Turkije door de Europese Gemeenschap wordt geholpen met een fors bedrag voor investeringsprojecten en met handelsvoordelen om bepaalde Turkse producten op de Europese markt te kunnen afzetten. Daarna zal dan een periode van twaalf jaar beginnen waarin geleidelijk een douane-unie tussen beide gebieden tot stand komt, die het gehele handelsverkeer zal komen te omvatten. Na deze overgangsfase zal dan de definitieve associatie zijn ontstaan die op den duur zelfs zou kunnen overgaan in een volledig lidmaatschap van Turkije. Behalve dat een en ander grote perspectieven biedt aan de Turkse economie en daarmee indirect aan het welvaartspeil van de bevolking, heeft het zopas gesloten verdrag óók politieke betekenis. Het verklaart Turkije onomwonden tot deel van Europa en geeft het in dit vlak de passende aansluiting binnen het grotere geheel van organisaties als de Organisatie voor Europese Sa-

menwerking en Ontwikkeling (O.E.S.O.) en de Noord Atlantische Verdrags Organisatie (N.A.T.O.). Het is met deze nieuwste ontwikkeling binnen het Europese samengroeiingsproces dat wij de onlangs overleden grondlegger hiervan, de Fransman Robert Schuman, dachten te kunnen eren. *R. B.*

(slot van pagina 3)

het individu te beschermen, niet om te discrimineren; en zij kunnen daaraan niet zonder misbruik van macht dienstbaar gemaakt worden. Veroordeling, indien men daaraan al behoefte zou gevoelen, is niet mogelijk dan nadat men van alle omstandigheden kennis heeft genomen; dan zou dikwijls blijken, dat de ongehuwde moeder slachtoffer is van de omstandigheden, en ook als dat niet zo zou zijn, kan dat nimmer rechtvaardigen het kind de dupe te laten worden.

Los van iedere waardering moet hier in ieder geval nog vastgesteld worden, dat een huwelijk niet onder alle omstandigheden de beste oplossing is om de komst van een (ongewenst) kind te wettigen. Als zwangerschap het gevolg is van voorbarige en lichtvaardige seksuele gemeenschap, dan kan het in bepaalde gevallen de voorkeur verdienen het ongehuwde moederschap te aanvaarden boven het aangaan van een levensgemeenschap die fnuikend zou zijn voor het hele te stichten gezin. Er zijn ook situaties denkbaar waarin het ongehuwde moederschap een (gedeeltelijke) levensvervulling kan zijn, waarvoor men de verantwoordelijkheid niet ontgaan mag. Deze overweging doet niets af aan wat eerder over liefde en huwelijk als richtlijn gegeven is. Maar zij berust op de erkenning, dat in het seksuele leven, evenmin als in het menselijk leven in het algemeen, eenvoudige regels een oplossing voor alle problemen kunnen bieden. Men kan de verantwoordelijke beslissing niet ontgaan. Dat is het verschil tussen menselijkheid en farizeïsme.

J. v. P.

(slot van pagina 1)

tot het verleden behoorden of geen toekomst hebben. Voorzover de analyse van de woorden van de overleden paus juist is (deze reserve moet men voorlopig wel maken) heeft hij de katholieke leer willen los maken van tijdelijke machten en situaties.

Dit aspect is aan een religie evenzeer eigen als elk ander verschijnsel, dat kerken en godsdiensten bieden. Maar de accentuering is natuurlijk niet zonder betekenis. Ongetwijfeld heeft paus Joannes XXIII er zijn gezag en het prestige van het Vaticaan door versterkt. De vraag is wat daarvan na zijn dood zal blijven en blijken, en welke richtingen in de kerk het Vaticaan in de toekomst zal aanmoedigen. Maar een bijzondere plaats nam de overleden paus stellig in. *Constandse*

Lezingen voor de radio

Zo. 29 sept. VARA 9.45 uur: C. van Rijnsing: nog onbekend.

Zo. 6 okt. VARA 9.45 uur: G. Stuiveling: „Uit humanistisch oogpunt”.

Zo. 13 okt. VARA 9.45 uur: J. P. Mazure: „Onkerkelijkheid en humanisme”.

U kunt zich op de wekelijks verschijnende teksten van de lezingen abonneren door overschrijving van f 4,- per jaar op giro no. 58 t.n.v. de Humanistische Luisterkring, Oudegracht 152, Utrecht. Voor leden van de luisterkring f 3,- per jaar. Losse nummers f 0,25.

IK denk er ZO over

We ontkomen er toch niet aan

De stukken die de laatste maanden in Mens en Wereld verschenen maken op mij de indruk, dat terzake van „Humanisme/Atoombewapening” het vraagstuk vaak onjuist wordt gesteld.

Voor elk „Mens” – zich „Humanist” noemende of niet – is m.i. de *allereerste* vraag, *niet*: „Hoe voorkomen we een Atooomoorlog?”, maar *wel*: „Staat mijn geweten mij toe om gebruik te maken van wapenen, die de gehele mensheid zullen verdelen, – mogelijk alle leven op aarde doden?”

Bij beantwoording dezer laatste vraag in ontkennende zin (in het algemeen zal wel „neen” worden gezegd – ten minste in de pers is te lezen, dat reeds alle vooraanstaande staatslieden dit doen, althans trachten een atoomoorlog te voorkomen), volgt dan de vraag: „Wat zal ik nu én in de toekomst doen?”

Zal het antwoord zijn:

„Desondanks – dus deze gewetensuitspraak verwaarlozend – keur ik toch de aanmaak en

daaruit volgend de bewaring van reeds bestaande atoombommen goed en ben ik *in het heden* tot medewerking bereid – zij het met een bezwaard gemoed en een traan in het oog. Eveneens ben ik *in de toekomst* bereid deze bommen af te werpen of te doen afwerpen, op schuldigen en onschuldigen”,

of zal het zijn:

„Zowel in het heden als in de toekomst zal ik elk gebruik en elke medewerking afwijzen?”

Deze vraag: „Wat schrijft mijn geweten mij voor” moet elk denkend mens nu voor zichzelf beantwoorden en dit antwoord zal hij óók nu, geweld of ongewild, bewust of onbewust, door woord en/of daad aan zijn medemens kenbaar maken. Ook aan het laatste ontkomt niemand.

Tot besluit: Moge het alle „neen”-zeggers gegeven zijn om onder alle omstandigheden hun „neen” trouw te blijven, – opvolgend het bevel: „Doe wat ge juist acht en aanvaard de gevolgen.”

Amsterdam

A. W. S. P. Lindner

Paus Joannes XXIII

Het geeft te denken, dat geen (negatieve) reacties zijn geuit naar aanleiding van het artikel „Paus Joannes XXIII” van H. B. in Mens en Wereld van 29 juni jl. (no. 13).

Moeten de humanisten nu ook al meedoen aan de vlucht onder de illusoire paraplu van de paus? Een vluchtverschijnsel, dat m.i. niets anders is dan de reactie op de angst voor een atoomoorlog.

Aan het eind van het artikel van H. B. worden wij, humanisten, op onze verplichting gewezen onze eerbied (sic) t.a. van deze man te betuigen.

Vreemd, een humanist loopt niet met zijn eerbied te koop, hij weet te goed wat hij zelf en zijn medemens (rooms of wat anders of niets) inhoudt.

Opzien tegen een ander (rooms, wat anders of niets) is natuurlijk heel iets anders.

In zijn kwaliteit van paus, dictatoriale geestelijke macht uitoefenend, verbonden met het aanvaarden van praalziek goddelijk eerbetoen, blijft deze functionaris, als zodanig, de humanist een gruwel. Voor de mens Joannes minus zijn paus-zijn kan men waardering hebben.

Zo het verleden onvoldoende tot het heden spreekt, zo zij herinnert aan o.a. Spanje en

Portugal en zo dit niet voldoende mocht zijn, aan de terreur in Zuid-Vietnam. Zeer zeker is niet de paus en zijn kring rechtstreeks verantwoordelijk, maar het blijkt hoe het katholicisme zich heel goed laat verenigen, ja als ontmoetings- en concentratiepunt kan fungeren, met een onmenselijk regiem.

Wat doet de paus?

Wat doet het katholieke volk?

Wat doen de humanisten?

Middelharnis

P. Hisschemöller

Onderschrift

Wanneer de overleden paus Joannes nu juist in een aantal opzichten „liberaler” is dan zijn voorgangers en daarvan blijkt heeft gegeven – zou dan, bij zijn dood, in M. en W. nog eens gewezen moeten worden op de zaken die ons tegenstaan of minder bekoren in de R.K. kerk? Of zou er nog eens tot uiting moeten komen, dat humanisten geen katholieken zijn en waarom niet? Dat zou op z'n minst grof zijn geweest. Zwiigen dan? Ik vond dat er juist ook in M. en W. iets moest staan over deze paus (scheiding mens-paus is onhoudbaar). U vindt van niet. Soit.

B.

Antwoord aan dr van Praag

Als wij schrijven dat de discussie over ons voorstel zich „nog maar nauwelijks ontplooid had”, toen de motie van orde werd gesteld, is dit in overeenstemming met de feiten. Dr. Van Praag vergist zich in de aanvang van zijn onderschrift bij ons stukje in Mens en Wereld van 17 aug. j.l., als hij de gang van zaken op het congres beschrijft. Deze was anders, n.l. 1. Den Helder sprak, 2. voor- en tegenstanders voerden het woord, 3. het H.B. antwoordde bij monde van dr. Van Praag en stelde op dat moment de motie van orde, 4. pas daarna kreeg Den Helder gelegenheid voor repliek. Maar toen was de discussie door de motie van orde n.o.m. reeds vertoebeld! Ware de procedure verlopen zoals dr. Van Praag schrijft, dan had men van een enigszins afgeronde discussie over ons voorstel kunnen spreken. Mogen wij inzake de procedure, voor wie het

precies wil weten, alvast verwijzen naar de eerdere verscheidene notulen?

Om misverstand te voorkomen: Den Helder ging zonder de verwachting dat haar voorstel aangenomen zou worden naar het congres. Wij rekenden op zo’n 20 % voorstemmers en hoopen alleen maar dat wij door ons betoog dat percentage zouden kunnen vergroten. Ware ons voorstel afgestemd geworden – wat best gekund had met toevoeging van een of andere verklaring dat het H.V. niet de schijn op zich wil laden uit „atoombewapenaars” te bestaan – na een discussie d.m.v. ter zake doende argumenten, dan was er voor ons geen reden geweest om op de procedure terug te komen. Wij en anderen, echter, hadden met de gevolgde gang van zaken géén vrede.

Onze opvattingen over het wezen van de democratie verschillen met die van dr. Van

Praag (en het H.B.?), waarbij ruimte gelaten wordt voor de mogelijkheid dat een congres misschien niet het optimale klimaat voor de democratie is! Wij betreuren dat verschil van opvatting. Voor de rest vinden wij dat wij in deze kolommen duidelijk onze mening hebben doen blijken, zodat wij, ook wat ons betreft, de discussie over de procedure willen sluiten.

Ook wat de zaak zelf aangaat zijn wij van mening dat wij „met dank aan de redactie van Mens en Wereld voor de verleende plaatsruimte” (en dit cliché grondig gemeend) ons voorlopig behoren terug te trekken. Wij vinden dat wij plaats voor andere schrijvers moeten maken. Misschien mogen wij later verschillende inzenders in één samenvattend artikel nog eens antwoorden. Wij zijn blij dat de discussie – beter laat dan nooit! – nu volledig geopend is en hopen dat velen hun mening zullen geven. En dat men a.s. winter het vraagstuk van de kernbewapening in de gespreksgroepen van de gemeenschappen aan de orde zal stellen.

Den Helder J. K. de Vries / T. W. de Boer

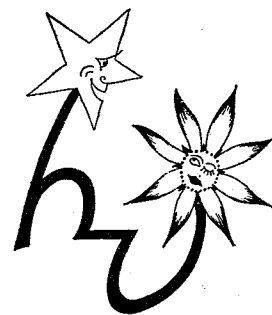
Bantoes en apartheid

In het artikel van dr. H. Bongers in Het Vrije Volk, geciteerd in uw nummer van 17 dezer, heeft mij de passage getroffen waarin de schrijver zegt dat over tien jaar de steile Verwoerden (...) in dienst zijn van de oorspronkelijke zwarte bevolking. Over de vraag of deze sombere voorspelling gewettigd is of niet behoef ik met de heer Bongers niet te twisten, ik deel haar volkomen, zoals ik ook overigens geheel met zijn standpunt over de politiek van de tegenwoordige machthebbers in Zuid-Afrika kan instemmen. Ik vraag mij echter wel af of het juist is van de „oorspronkelijke” zwarte bevolking te spreken als men het over de tegenwoordige zwarte meerderheidsgroep heeft.

Ik meen namelijk dat de Bantoes eerst in de laatste decennia, dit wat ruim te nemen, geleidelijk in de republiek zijn geïmmigreerd. Als dit zo is dan lijkt het mij gevaarlijk van het tegendeel uit te gaan. De voorstanders van de apartheidspolitiek kunnen daar slechts zij bij spinnen. Zij beroepen zich trouwens nu reeds op die immigratie om aan te tonen dat de Bantoes maar indringers zijn. Daartegen is natuurlijk van alles in te brengen b.v. dat de blanken die immigratie maar al te graag zagen met het oog op het werk in de mijnen. Daar komt nog bij dat de vraag wie er het eerst was voor de beoordeling van de apartheidspolitiek als zodanig van niet zoveel belang is.

Die politiek is in iedere situatie te veroordelen, op heel goede gronden. Juist daarom zou het m.i. jammer zijn de tegenpartij door het gebruik van een minder juist argument of een niet toepasselijke stelling de gelegenheid te bieden nog meer vat te krijgen op de quasi-verstandigen en quasi-objectieven die de heer Bongers zo volkomen terecht aan de kaak stelt.

Mr. H. T. Asser

„Weet u dat we op de zelfde wortel stoeien”

Dame, 47 jaar, liberaal Israëlitisch, gescheiden (eiseres) met gezellige woning in het westen des lands, zoekt kennismaking met beschaafde heer, leeftijd ± 55 jaar.
Brieven onder no. sept. 6 a/h bureau v/d blad.

CREMATIE

IS WAARDIG EN STIJLVOL

Vraagt het inlichtingenblad
„WAAROM CREMATIE?”

VERENIGING VOOR FACULTATIEVE CREMATIE
Riouwstraat 186 — 's-Gravenhage
Tel. (070) 55 47 97

Mogen wij onze lezers nog eens attent maken op de volgende door het Humanistisch Verbond uitgegeven brochures?

U kunt deze verkrijgen tegen de er achter genoemde prijzen. (porti-kosten inbegrepen) door storting op girorek. 304960

Wat ben ik eigenlijk?	f 0.25
Dit wordt gedaan	- 0.30
Een verrassende ontmoeting	- 0.25
Onze kinderen tussen Humanisme en Christendom	- 0.75
De dag ligt voor ons	- 0.35
Humanisme en opvoeding	- 0.95
Modern Humanisme	- 1.75
Beginnel en Doel v/h Hum. Verbond	- 0.25
De idee v/d Openbare School	- 0.60
Studiekosten	- 1.25
Echt en onecht in geloof en ongelooft	- 0.75
Humanisme en Rede	- 2.25
Humanistische Gedachten (2e druk)	- 1.25
Humanisme en Sociale Gerechtigheid	- 1.25
Humanistisch Vormingsonderwijs	- 0.50
Oorlog en Vrede	- 0.30
Openbaar en daarmee gelijk te stellen Onderwijs	- 0.30
Wat is eigenlijk Humanisme?	- 0.15
Een volledige brochurenlijst wordt U op Uw verzoek gaarne toegezonden.	

Adverteer in „Mens en Wereld”

Gunstige tarieven.

Grote advertenties:

1/1 pagina	f 140,-
1/2 pagina	„ 75,-
1/4 pagina	„ 40,-
1/8 pagina	„ 25,-
1/16 pagina	„ 15,-

Kleine advertenties f 0,20 per woord.

Kortingen:	Plaatsing	%
Jaar-abonnement	1 x per 14 dagen	40 %
„ „ „	1 x per maand	30 %
Halfjaar-abonnement	1 x per 14 dagen	30 %
„ „ „	1 x per maand	20 %
Kwartaal-abonnement	1 x per 14 dagen	20 %

Adresveranderingen

U kunt de administratie veel werk besparen, door bij verhuizing tijdig uw adreswijziging op te geven aan het Centraal Bureau Humanistisch Verbond, Oudegracht 152, Utrecht.

REKENSCHAP

DRIEMAANDELIJKS TIJDSCHRIFT voor wetenschap en cultuur,
wil een blad zijn voor de verdieping van de
humanistische overtuiging

Redactie: Prof. Mr. A. D. Belinfante, Prof. Dr. J. C. Brandt Corstius,
Prof. Dr. H. Freudenthal, F. P. Huygens,
Prof. Dr. B. W. Schaper, Dr. P. Thoenes en
Prof. Dr. Libbe van der Wal

Abonnementsprijs: f 7.50 per jaar (voor donateurs en contribuanten van
Socrates en voor studenten f 6.— per jaar).

Het abonnement kan ieder kwartaal ingaan.

HUMANISTISCHE STICHTING
SOCRATES
Oudegracht 152, Utrecht
Giro 582293

„De huidige mensbeschouwing”

geschreven door Dr. W. Couturier S.J., Prof. Dr. B. M. I. Delfgaauw, Dr. H. Faber,
Dr. K. J. M. van de Loo, Prof. Dr. C. A. van Peursen, Drs. J. G. van der Ploeg,
Prof. Dr. A. Poslavy, Dr. J. P. van Praag, Drs. H. Redeker. (Uitgave N.G.C.).

Verkrijgbaar bij het Centraal Bureau bij voorkeur door storting en overschrijving van f 1,50
op postrekening nr. 304960 t.n.v. Humanistisch Verbond, Utrecht, met op het strookje de
vermelding: N.G.C. nr. 24.

ONTWIKKELINGSGBIEDEN

samengesteld door: Drs. H. G. W. van Aardenne, Prof. Dr. H. Bergema, Prof. Dr. W. Brand,
Mr. L. J. van der Burg, Pater L. H. Janssen S.J., Dr. E. van Konijnenburg, Dr. Ed. Loffeld
C.S.Sp., Mr. S. C. Graaf van Randwijck, J. Reehorst, Mr. Dr. H. J. Roethof, G. J. N. M.
Ruygers, Mej. Mr. Dr. J. C. H. H. de Vink, Prof. Dr. E. de Vries (Uitgave N.G.C.).

Verkrijgbaar bij het Centraal Bureau bij voorkeur door overschrijving van f 1,50 op post-
rekening nr. 30.49.60 t.n.v. Humanistisch Verbond, Utrecht, met op het strookje de ver-
melding: N.G.C. nr. 25.

„DE HUMANIST TUSSEN DE WERELDMACHTEN”

Deze brochure bevat de inleidingen van het congres van het Humanistisch Verbond, ge-
houden op 21 april 1963 te Utrecht.

Na een openingswoord van Dr. J. P. van Praag werd dit onderwerp belicht door:

Mr. Dr. H. J. Roethof
Drs. J. Koopman
Prof. Dr. B. W. Schaper

De brochure is te bestellen door storting of overschrijving van f 0,95 op postrekening no.
30 49 60 t.n.v. het Humanistisch Verbond te Utrecht.

MENS EN KOSMOS

Gewijd aan de studie van godsdienst, wijsbegeerte en wetenschap met hun grensgebieden,
onder redactie van J. M. Hondius, Dr. H. Groot, Mr. N. Kluwer, P. Krug en Dr. D. H. Prins.
Abonnementsprijs f 15,— per jaar (6 nummers). Losse nummers f 2,50.

Vraagt toezending gratis proefnummer en catalogus van uitgaven op geestelijk gebied bij de
uitgever N. KLUWER - DEVENTER.
Ook verkrijgbaar bij de boekhandel.

Humanistische Correspondentiekring voor huwelijkscontacten opgericht door
het Humanistisch Verbond, verleent bemiddeling bij het leggen van contacten
tussen personen, die een huwelijkspartner zoeken.

Inlichtingen postbus 210, Utrecht, gaarne 24 ct aan postzegels insluiten.